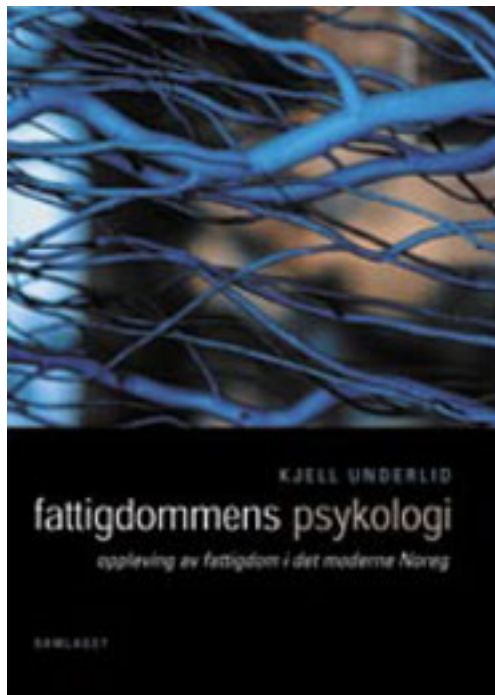

Fattigdommens psykologi

Arnulf Kolstad

Kjell Underlid **Fattigdommens psykologi** Det Norske Samlaget, 2005 Kr 328. 264 sider. ISBN 82 - 521 - 6363 - 7

Enkelte begivenheter etser seg fast i hukommelsen. Da jeg leste den siste boka til Kjell Underlid om fattigdom, dukket et utsagn jeg hørte i USA i 1970-åra stadig opp. Jeg tror det var president Ronald Reagan som sa: «*If you are poor, you are poor by choice*». Jeg var i New York på den tida, og besøkte blant annet Harlem og Bronx. Større elendighet omgitt av usmakelig rikdom hadde jeg aldri sett. Det som slo meg aller mest var forfallet og oppløsningen av store bydeler midt i verdens rikeste land, og jeg tenkte at de som vokser opp under slike betingelser har ikke store sjanser. Tanken på at de skulle ha valgt en slik start på livet var absurd.

Senere har jeg sett fattigdommen på nært hold både i Afrika, i Townshipene i Cape Town; og i Asia, på den kinesiske landsbygda. Men aldri har det vært så nedslående som i USA, antagelig fordi den urettferdige ulikheten kom så tydelig fram, og fordi USA's politiske ledere mente folk hadde valgt fattigdommen, nøden og fornedrelsen. De så ingen samfunnsmessige årsaker til verken rikdom eller fattigdom, bare individuelle valg og konkurranse. Denne utgaven av økonomisk nyliberalisme og klokketro på individuell «frihet» dukket opp i USA og England på 1970-tallet. Nå har den spredt seg til mange andre land. Forskjellen mellom de rike og fattige øker – også i Norge. Velferdsgoder og solidariske støtteordninger fjernes, stadig mer skal løses av markedet. «Stat» og «offentlig» er blitt skjellsord, uttrykk for noe baktungt og gammeldags, mens konkurranse og privatisering er de nye slagordene i samfunn mer preget av dyreriketets «alles kamp mot alle», enn av solidarisk ivaretagelse basert på kunnskap om fattigdommens årsaker.

Slik tanker dukket opp under lesningen av Underlids bok *Fattigdommens psykologi*. Ikke fordi Underlid selv skriver så mye om de sosiale og samfunnsmessige årsakene til fattigdommen i Norge i vår tid, men fordi det melder seg et behov hos meg for å forstå årsakene til den økende sosiale nøden i et av verdens rikeste land. Hvordan i all verden kan vi innrette oss slik at stadig flere her i landet blir tvunget til å leve et så belastende, helseskadelig og nedverdiggende liv som det Underlid gir oss innblikk i, mens andre velter seg i overflod uten sidestykke?

Et pinlig tema

Kjell Underlid har skrevet en av de viktigste bøkene som har kommet ut her i landet på lang tid. Fattigdommen er ikke bare stemoderlig behandlet i psykologisk litteratur, men også i annen faglitteratur og i moderne skjønnlitteratur. Det er blitt et pinlig tema mange helst ikke vil bli minnet om eller forstå verken konsekvensene av eller årsakene til. I det rike olje-Norge vil vi helst betrakte det som noe som hører fortida til eller som bare finnes i fjerne land.

Underlid lar oss imidlertid få detaljert kjennskap til den nye fattigdommen midt iblant oss. For psykologer og andre som forsøker å hjelpe folk med svekket mental helse er denne boka av særlig stor verdi. Den viser nemlig hvordan belastende leveforhold, i dette tilfelle utløst av fattigdom, får store psykologiske konsekvenser med helsesvikt som resultat. Vel så viktig som å forstå ubalansen i den kjemiske sammensetningen av nevrotransmitterne, er det antagelig å forstå hvordan fattigdommen påvirker selvbilde, følelsen av menneskeverd, autonomi, angst og usikkerhet. Det er opplevelsen av å være fattig og utstøtt i Norge, de psykologiske konsekvensene av å leve i materiell nød og armod boka beskriver, med de fattiges egne ord og kommentert innsiktsfullt av en erfaren psykolog og nå professor i marginalisering.

Christian Krohg: Sovende mor med barn, 1883. Tidligere var fattigdom et viktig tema i billedkunsten og hos forfattere som Johan Falberget, Olav Duun, Amalie Skram og Knut Hamsun. Den nye fattigdommen er ikke et hovedtema i moderne norsk skjønnlitteratur. Nå er middelklassens problemer mest aktuelt. Mangler moderne forfattere erfaring med eller interesse for fattigdom?

Fattig midt i rikdommen

I Opptrappingsplanen for det psykiske helsearbeidet legges det stor vekt på at det skal tas utgangspunkt i pasientenes egen beskrivelse av problemer og lidelser. Mange pasienter peker på vanskelige livsomstendigheter og relasjoner som viktige årsaker til svikt i helse. De ber ikke lenger om å bli behandlet for en sykdom, men om støtte til et mer verdig liv, en jobb eller annen meningsfull

aktivitet i hverdagen, bedre bolig, penger å leve for, utvidet sosialt nettverk, noen de kan ha kontakt med over lang tid. Pasientene vil ikke lenger på institusjon, men bo hjemme. De som har gode erfaringer fra behandlingsapparatet peker i stor grad på at hjelpen de fikk tok sikte på å bedre også deres sosiale og økonomiske situasjon. Personlige problemer og livets nødvendige nedturer ble lettere å takle med mer ressurser i bagasjen.

Ressursfattigdom karakteriserer de 25 sosialhjelpsmottakerne Underlid har intervjuet. Ikke mangel på personlige ressurser, de er nok likelig fordelt blant fattig og rik, men den kroniske mangelen på materielle ressurser til å stå imot livets utfordringer og samfunnets krav med. Å leve med ryggen mot veggen, som arbeidsløs og sosialhjelpsmottaker, utryggheten, uten et øre i reserve til enda vanskeligere tider og plutselig uforutsette utgifter, og der det gjelder å spinke og spare hver dag for å få endene til å møtes, er hardt nok i et hvilket som helst samfunn. Men det oppleves kanskje ekstra forsmedelig i samfunn der menneskeverdet i stigende grad bedømmes etter konsummengden, der ideologien er at enhver kan velge å være fattig eller rik, at alle har de samme muligheter, og at de fattige og arbeidsløse endog snylter på de arbeidsføre og vellykkede. I tidligere tider ble fattigdommen i større grad ansett som skapt av et urettferdig og mangelfullt samfunn, armoden var synlig og mange delte skjebne. I dag er det en skam, det skjules etter beste evne, og det finnes knapt en organisasjon eller bevegelse som kjemper de fattiges og ressursvakes kamp for mer rettferdige levekår. Også de fattige er overlatt til seg sjøl i vår kultur.

Underlid har sørget for at vi ikke glemmer at det fortsatt finnes mange uten nåla i veggen også her i landet i begynnelsen av det 21. århundre. Han har fått fram de psykologiske mekanismene og konsekvensene som utløses av det å være fattig midt i rikdommen, i et moderne kapitalistisk samfunn. Han redegjør også for deler av den foreliggende fattigdomsforskningen, og diskuterer spesielt den subjektive fattigdomstradisjonen – opplevelsen av å være fattig og de emosjonelle reaksjonene. Hans eget datamateriale er basert på intervjuer og spørreskjemasvar, på en «fenomenologisk og hermeneutisk orientering» og triangulering. Størst vekt er lagt på kvalitative data. Respondentene er langvarige sosialhjelpsmottagere mellom 20 og 66 år fra Bergen. Utvalget er ikke tilfeldig og representativiteten er ikke diskutert. Statistisk estimering til populasjonen er ikke aktuell.

Et historisk perspektiv

Forfatterens tilbakeblikk over fattigdommens historie i Norge er viktig for å forstå forskjeller og likheter med nyfattigdommen. Det betyr også at opplevelsen av fattigdom ses i et kulturhistorisk perspektiv, og jeg synes Underlid kunne gjort enda mer ut av dette perspektivet fremfor å allmenngjøre fattigdommens subjektive konsekvenser ved hjelp av emosjons- og behovsteori. På slutten av boka skriver han til og med at fattigdommens sosiokulturelle kontekst «ligg noko på sida av temaet for fattigdommens psykologi» (s. 218/19). Som kulturhistorisk orientert sosialpsykolog er jeg helt uenig med Underlid. Fattigdommens psykologiske konsekvenser i dag er bare forståelig ut fra den betydning materiell rikdom og konsum har fått i vår kultur, og hvordan behovstrukturer og emosjonelle reaksjoner formes av samfunnsmessige og kulturelle krefter.

Den faghistoriske og sosialhistoriske fremstillinga av fattigdommen gir lite informasjon om hvordan de fattige selv opplever situasjonen, hvordan de tenker, føler og handler i sitt individuelle liv. For å bøte på denne mangelen har Underlid tatt med utdrag fra norsk skjønnlitteratur der fattige og fattigdom er beskrevet. Dette er en original vri i en fagbok om fattigdommens psykologi. Som kjent er skjønnlitterære forfattere ofte i besittelse av dypere kunnskap om menneskets psykologi, følelser og væremåte enn mange psykologer som kan gjengi pensumlitteraturen i faget. Gjennom

utdrag fra bøkene til Johan Falkberget, Olav Duun, Christian Krohg, Amalie Skram, Knut Hamsun og mange andre forfattere får vi en tilgang til opplevelsen av fattigdom som gjør forståelsen rikere og sammenhengen mellom livssituasjon og opplevelse klarere. Det er imidlertid påfallende at bare en av bøkene Underlid refererer fra ble utgitt for mindre enn 50 år siden. Heller ikke i moderne norsk skjønnlitteratur er den moderne fattigdommen tema. Der er middelklassens eksistensielle, seksuelle og mer metafysiske problemer sentrale emner. Moderne forfattere har verken erfaring med eller interesse for fattigfolks liv.

De fattiges livsverden

Underlid viser at det er ulike veier inn i fattigdommen, og at personlige forhold og sosiale, samfunnsmessige omstendigheter virker sammen. Fattigdommen har ikke bare mange ansikter, den har også mange årsaker. Selv om rutene inn i fattigdommen antagelig er gjenkjennelige for mange som har møtt sosialklienter eller pasienter, er hans kategorisering med illustrasjoner fra intervjumaterialet lærerik. De rutene han beskriver er: 1) Utstøtt og utestengt arbeider; 2) Deklassert borger; 3) Husmor; 4) Livsovergang; 5) Traumatisering; 6) Multiple og diffuse helseplager; 7) Tilpasningsvansker; 8) Opprør og antimaterialisme. De forskjellige rutene viser temaets kompleksitet, og Underlid forsøker ikke å forenkle. Hans analyse av intervjumaterialet setter ham i stand til å strukturere og finne sammenheng og mønstre i detaljrikdommen slik at vi andre kan lære noe med utgangspunkt i aktuelle empiriske data.

Underlid får tak i de fattiges livsverden, deres egen opplevelse av fattigdommen. I et av kapitlene fokuserer han spesielt på usikkerhetsfølelsen som følger av alltid å være blakk, og ikke ha råd til det folk, ikke minst godt betalte psykologer, ser på som selvsagt. Resultatene viser at «fattigdom skapar eit subjektivt ubehag i form av ei generell og uønskt utryggleiksoppleving, fryktrelaterte helseproblem og engstelege kjensler» (s. 81). At fattigdom er forbundet med usikkerhet, indre uro, nervøsitet, bekymring, plutselig frykt uten grunn og generell angst kommer godt fram i intervjuene. Dette må være nyttig kunnskap for alle som er opptatt av folks mentale helse og vil ta utgangspunkt i pasientenes opplevelser. De fleste av oss har vel en mistanke om at det forholder seg slik og at fattigdommen også i dag medfører helseproblemer. I denne boka får vi bekreftelsen med de fattiges egne ord og forfatterens skjønnsomme fortolkning. Han diskuterer resultatene i forhold til behovsteorier, og i et kontekstuellt perspektiv med inndraging av velferdspolitik og utfordringene for psykologisk forskning.

Underlid viser at de fattige ofte føler seg mindreverdige og at skamfølelsen er utbredt. Mange hadde ikke levd opp til egne forventninger, og de føler seg sosialt underlegne. Det skyldes ikke minst at de følte seg negativt behandlet og vurdert av andre. Noe overraskende gir intervjupersonene mange eksempler på at sosial- og helsetjenesten oppleves spesielt nedverdiggende. Måten de blir møtt på av de ansatte der gjør ikke livet lettere.

Bokens avsluttende diskusjon tar sikte på å tolke de empiriske resultatene og fattigdomsopplevelsene med utgangspunkt i emosjons- og behovsteori, og er konsentrert om fire følelsesmessige reaksjoner som ofte ble nevnt: 1) Aggresjon, irritabilitet og uvennlighet; 2) Engstelse, bekymring, indre uro; 3) Depresjon, håpløshet, «alt er et slit»; 4) Skam og skyldfølelse. Underlid viser her en fin bruk av intervjumaterialet og demonstrerer grundig kjennskap til (sosial)psykologiske teorier og perspektiver. Min viktigste innvending er at årsakene og konsekvensene, også de psykologiske, av det å være fattig på gods og gull i større grad burde vært satt i forbindelse med den sosialhistoriske situasjonen og vært tolket mer innenfor et kulturpsykologisk perspektiv enn ved hjelp av allmenne emosjons- og behovsteorier.

Alle med oppgave å hjelpe andre med livsproblemer og dårlig mental helse burde pleie personlig omgang med minst ett lutfattig menneske i det moderne Norge. Gjør de ikke det, burde de lese boka til Underlid grundig.